

5. Драгоманов М. Предисловіе // Письмо В. Г. Белинского к Н. В. Гоголю. — Женева, 1880. — XXII с.
6. Кониський О. Юрій Горovenко // Кониський О. Твори. — К: Наукова думка, 1990. — 634 с.
7. Рудницький М. Від Мирного до Хвильового. — Львів, 1936. — 438 с.

Ярослав КОЗАЧОК, професор (Київ)

ІВАН ФРАНКО В ОБОРОНІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ

Значення й потреба ідеї консолідації українства були і залишаються важливою проблемою. Франко дійшов розуміння її змісту до глибини основ, бачив перспективи, палко прагнув матеріалізувати в думках і душах усього народу. Називаючи його Титаном, Каменярем, не маємо належного уявлення про обшири його праці, щоб у складному плетиві борінь того часу віднайти для України саме ту, з якою б її народ пішов «у мандрівку століть» домовитим хазяїном, а не наймитом, «погноєм» сильніших сусідів. Осудив утопійно-прагматичне прагнення соціалістів про всепланетарну справедливість — думав про власну державу-хату. Наріжним каменем його світогляду стала національна ідея, задля якої він «і горів, і яснів, і страждав, і боровся...». Перипетії цієї боротьби починаємо осягати в конкретиці, яка тільки й може дати уявлення про велич цілісного.

Історія національних змагань дев'ятнадцятого століття, цього дуже цікавого і драматичного періоду, як підкреслював І.Лисяк-Рудницький [7], ще покрита тайною: були суворо табуйовані документи і факти. Колишні й новітніші імперії добачали в них загрозу для свого існування. Брак ясного уявлення про напрацьоване в галузі історії ідей тяжить над сучасним державотворенням, політикумом, уможливиле новітні помилки й зради.

Один із епізодів Франкової роботи — стаття «Ukraina ingredenta», зовні викликана появою однойменної статті адепта соціал-демократії Юліана Бачинського. епізод боротьби Франка проти засилля соціалістичної ідеї, що несла загрозу соціальних катаклізмів не тільки для України. Тому стаття Бачинського «Ukraina ingredenta» звернула увагу Франка. Приводом для роздумів Бачинського про становище народу була еміграція. Аналізуючи причини явища, він пропонує свій проект соціальної рівності, заснований на ідеї, втілити в життя яку мали б соціал-демократи. Саме соціальна рівність, вважав автор, забезпечить незалежність України.

Нищівна іронія Франка-опонента щодо відсутності наукового підґрунтя творця «економічної теорії» розбудови держави на засадах соціалізму супроводжується серйозним науково-історичним екскурсом в еволюцію економіки Західної України. Він доказує, що саме національна залежність народу була основним гальмом її розвитку. Мислячи себе Мойсеєм народу, сам прозрівши перспективи успішного поступу, Франко заперечив безперспективний філософський і суспільний абсолют всезагального соціального блага. Він пристрасно реагував на те, що пагони соціалістичного дурману реально вкорінювалися на Україні в думках і діяльності молодих завзятих адептів. Не маючи належного наукового і реального підґрунтя, вони не могли бачити й розуміти перспектив економічного розвитку українського суспільства, припинення еміграції народу зокрема,

вважали соціально рівність умовою і підґрунтям національного поступу, засобом національного визволення, закликали до економічних реформ під проводом партії соціал-демократів.

Суворо табуйовані перипетії боротьби ідей, особливо національної та соціалістичної, — одна з найслабших сторінок вітчизняної гуманітарної думки, що позначається й на методології літературознавства. Від початку зародження соціалістична ідея зазнавала трансформацій, спекулятивних тлумачень, та не змінила шкідливої утопійної сутності. В час, коли Юліан Бачинський слідом за поважними адептами соціалізму задекларував її основою нової національної ідеології, особливо гостро зіткнулися «за» і «проти» прихильників національної і соціалістичної ідеї. Остання зазнала тотальної глорифікації. Інша — заборони під страхом смерті. проступає Гострота зіткнення, як і самопожертва адептів другої, увиразнюється

Негативна сутність соціалізму як ідеї вже в середині XIX ст. була прояснена багатьма мислителями, в тому числі й вітчизняними, викликала гострий спротив. Одним із перших загрозу сліпої стихії соціального протесту добачив М.Костомаров, осудив його в науково-історичній праці «Степан Разін», у повістях «Син», «Кудеяр», особливо в антиутопії «Скотской бунт», що на десятиліття випередила функціонування цього жанру в Європі та світі. Осуд соціалістів-практиків висловлював Панас Мирний у повісті «Лихі люди» ("Товариші").

У кінці XIX ст. з'явилася праця Густава Ле Бона «Психология социализма», де вчений пояснює його феномен психікою маргінальних суспільних елементів: колективним егоїзмом, душевною нерозвиненістю, іншими виявами уломності. «Завдяки його обіцянкам, завдяки надіям, які він запалює у всіх знедолених, соціалізм починає представляти собою значно більше релігійне вірування, ніж доктрину» [6;15]. Соціалізм, на його думку, — це психологія натовпу, що заздирить сильним особистостям, прагне їх нівелювати й поглинання. Говорячи про негатив ідеї, Ле Бон визнавав, що вона — головний антипод ліберальній, реальній чинник мислення, який важко, але потрібно поборювати як перешкоду прогресу.

Так вважали передові європейські, українські та російські мислителі, осуджували тих, хто віддав стільки сил соціалістичній ідеї, зробив її причиною кривавих соціальних революцій. П.Юркевич, Б.Кістяківський, М.Бердяєв, С.Франк, С.Булгаков, П.Струве підставою сліпого захоплення соціалізмом називали відсутність глибоких наукових знань, утилітарне мислення, амбітність, атеїзм та нігілізм. Руйнівна сила соціалізму, вважав С.Франк, «зумовлена його матеріалізмом, запереченням єдиних істинно творчих начал — духовних сил суспільного буття» [8; 487].

Як твердив згодом В. Винниченко, «...соціалізм був тоді в моді, кожний протестант проти царських поліцаїв називав себе соціалістом, бо... маси їх інакше не хотіли б слухати. Бо маси, коли не науково, то інтуїцією відчували суть соціалізму, вони своїм класовим інстинктом угадували дійсний зміст цього вчення. Коли б не було справжніх соціалістичних партій, які давали лозунги масам, які їх вели по шляху соціалізму, то самі маси під час цієї революції витворили б такі лозунги...» [4;29].

Мислячий і глибоко обізнаний філософ, Франко розумів негативну сутність нігілізму й космополітизму, що криється в осерді соціалістичної ідеї. Витримав гострий осуд Драгоманова, якого глибоко шанував. У полеміці з Лесею Українкою говорив про яловість зусиль багатьох східноукраїнських соціалістів поза осягненням ними національної ідеї, а отже чіткої мети. В статті «Поза межами можливого» ствердив остаточно, що побудова суспільного ладу на соціалістичних засадах приведе до такого тотального подавлення державою особистості, наслідки якого важко передбачити. Він чітко ствердив, що

«синтезою усіх ідеальних змагань, будовою, до якої повинні йти всі цеглини, буде ідеал повного, нічим не в'язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою нації». Все, що йде поза рами нації, це або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді б прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хворобливий сентименталізм фантастів, що раді б широкими «вселюдськими» фразами прикрити своє духовне *відчуження від рідної нації*» [9;76].

Бачинського не вважав представником жодної з означених категорій, інакше б не повчав, як учитель нетямущого учня. З повагою поставився Франко до кінцевих намірів проєкту Бачинського економічної розбудови України. Назвавши свою статтю аналогічно «опусові» Бачинського — «Ukraina irredenta» — доказав проте, що ставити в основі національної ідеї соціалістичне підґрунтя — наслідок самовпевненого неуцтва. Для цього й здійснив широкий екскурс в історію. Він критикує погляди Бачинського саме з позиції їх шкідливості національній ідеї. Франко вважає утопійним осягнення національної незалежності шляхом впровадження економічних реформ та висунення політичних проєктів, запозичених і механічно перенесених на суспільні терени України. Він критикує примітивізм мислення, яке базується не на знаннях історичних та сучасних фактів, а на уривках чужих теорій, сяк-так пристосованих до українських реалій. Розкриває при цьому перспективи осягнення національної незалежності шляхом розбудови ідеї в іншій площині — національного освідомлення народу. Ставить його основою дій майбутніх політиків і економістів, що на той час були в західноукраїнському поспільстві явищем рідкісним і що будуть колись творити нові теорії, співвідносні потребам власної держави.

Водночас Франко схвалює спробу, хоч і дуже недосконалу, аналізу соціально-економічної, станової структури суспільства, потребу й можливості майбутнього функціонування національної ідеї в суспільстві соціально-економічного добробуту народу, а далі в незалежній державі. Гостро заперечивши потребу творення національної соціал-демократії, він акцентує позитивне з праці Бачинського, насамперед інтенції, наміри, прагнення, соціального добробуту народу. Бачить розвиток громадянської свідомості народу як умову творення незалежної держави. Тому писав у висліді критики статті Бачинського «Ukraina irredenta»: «Для мене вона важлива як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомості... Будь-що-будь, є це перша на галицько-руським ґрунті спроба синтези певних поглядів і наукового обставлення того, що автор відчув як потребу свого розуму і своєї душі» [10;70].

В праці І.Франка «Ukraina irredenta» знайшли гармонійне поєднання національні й соціальні елементи української ідеї, визначено їх роль і характер. Він побачив у статті свого опонента Бачинського спробу, хоч слабку, недосконалу, поєднати ці конструктивні складові. Гостро критикуючи космополітизм соціал-демократії, він однак назвав появу статті Ю. Бачинського помітним явищем у тогочасному політичному мисленні, зумів побачити в ній раціональне зерно: вболівання за те, що народ емігрує. Але залишають Україну не злидні, як вважав Бачинський, як намагалися доказати пізніші соціально заангажовані історики, а саме господарі, які зуміли в тих соціальних умовах заробити гріш на дорогу, вміли думати перспективно, бачили неможливість забезпечити добробут родини в умовах національної несвободи і соціального, як наслідок, гніту.

Стаття І.Франка «Ukraina irredenta» містить багато важливих для сучасності і майбутнього думок. Він оцінив національну заангажованість політичного мислення Бачинського, але й вихід його за межі «національно-зітхального» стереотипу, відмову «пити нектар із черепів великих померлих». Франкові імпонує, що Бачинський переосмислює

економічний стан поспільства, яке безпідставно трактувалося як темне і загуркане, гідне тільки жалю і співчуття та зітхань, докаже існування в Західній Україні не тільки соціально упосліджених людей, але й здорового середнього класу, прагне виявити можливість його участі в реальному політичному житті, чолі поступу. Національна ідея в трактуванні Юліана Бачинського — це конкретика осягнення українцями економічного добробуту як реальний вияв їх національної гідності, шлях до осягнення незалежної держави. Франкові імпонувала поява в західноукраїнському суспільстві «діючого» професійного політика як показник росту громадянської свідомості. Він позитивно оцінював саму спробу аналізу етнічного й соціального складу західних українців, розуміння Бачинським потреби консолідувати цей різнорідний суспільний конгломерат навколо ідеї сильної держави, що забезпечила б кожному вільну економічну ініціативу, спрямовану на власний добробут і збагачення всього суспільства.

Тепер, коли політизація суспільства набула хворобливих ознак, а політики себе дискримінували, полеміка Франка з Бачинським, одним із перших національно свідомих професійних політиків, постає в новому світлі. Особа Ю. Бачинського, який для добра народу залишив забезпечене життя у високих суспільних станах, набуває нового виміру. Критикуючи Бачинського, Франко висував потребу векторної одновимірності соціального й національного, ставив, проте, пріоритетною саме другу позицію. Ідеологічна «багатовекторність», невизначеність сучасних орієнтирів, їх відрив від реалій актуалізують працю Франка «Ukraina irredenta», як і потребу знати досвід національного політикуму, мало відомого і мало вивченого. Актуальними залишаються пошуки шляхів соціального добробуту саме в незалежній державі, соціальної справедливості в поєднанні з національною свідомістю громадян.

Франко погоджувався з Ю. Бачинським у тому, що суспільну консолідацію навколо національної ідеї слід втілювати в практичній діяльності, підпорядкованій загальним цілям держави, представників усіх націй, що населяють Україну. Без цього будуть безрезультатними спроби осягнути ідеологічну єдність, означити національну ідею, бо не буде опори на конкретні проблеми часу. Позитивним у ідеї Бачинського Франко бачить актуалізацію потреби наповнити національну ідею конкретикою часу. Він позитивно оцінив наміри Бачинського поєднати національно-визвольні устремління українського народу з соціальною боротьбою, критикуючи разом із тим його захоплення соціалізмом як формацію, що утвердить соціальну справедливість.

Ця позиція в його вченні цілком випадає з уваги сучасних ідеологів «багатовекторного» державотворення. Відчутно наслідки тривалих спекуляцій навколо ідеї як націоналізму, так і соціалізму, підміна поняття ідеї поняттям дій, що її дискримінували і зрештою призвели до спотвореного розуміння кожної. Незаперечною є актуальність Франкової вимоги ґрунтовних знань у сферах ідеології, історії ідей, наповнення національної ідеї конкретикою справ. Інакше будуть маніпуляції саме найбільш національно настроєним елементом громадянства. Особливо злочинні маніпулювання юнацькими поривами, прагненням ідеалів саме через відсутність у молоді знань, підміну їх імпульсами.

Важлива в статті Івана Франка «Ukraina irredenta» думка про потребу формування в молоді суспільної свідомості, залучення юних до участі в розбудові держави. Видатний філософ сучасності Ганна Арендт, яка створила власну концепцію сучасної людини в контексті тріади «праця — діяльність — дія» [1], акцентує формування в молодому віці на основі ідеалів здатності діяння, виконання суспільних функцій. В нашому спадку з одного боку інфантизм молоді, з іншого — тривала підготовка старшого покоління до функціонування особистості в регламентованих формах. Непідготовленість молоді до

зволює спекулювати на її прагненні участі в суспільних подіях, використовувати в антидержавних суспільних акціях.

Конструктивна критика Франка позицій соціал-демократа Бачинського інспірує потребу її інтерполяції в свідомість сучасників, коли суспільний простір в усіх сферах перенасичений політичними й ідеологічними спекуляціями, примітивними версіями, міфами, відсутністю дефініцій, псевдознаннями, які витіснили наукову інтерпретацію явищ, точність і коректну наукову вираженість понять. Панує безконтрольний термінологічний блеф. Як зауважує І. Дзюба, нині «відчувається гостра потреба об'єктивного наукового аналізу реального стану людських відносин — у економічній, соціальній, культурній сферах» [5;124]. Чинимо кризу призму незнань, часто й невігластва, яке так гостро осудив Франко.

Негативний феномен нашого часу, доби високих технологій — саме відсутність знань з історії ідей, що інспірує втрату національних орієнтирів, перетворення в жертвопропаганди антидержавних мас-медіа. Тому політична освідженість постільства, до чого посвятив себе Франко й до чого закликав у статті, має в сучасному світі набути й ваги, й конкретики означень. Потрібне знання вітчизняного досвіду, його наукова оцінка. Критика Франком Бачинського дозволяє неупереджено оцінити з позиції українського державотворення єдність ідеї національної самосвідомості і соціальної справедливості. Кризові моменти історії загострюють потребу їх розуміння для осмислення призначення й перспектив нації в контексті власної та світової історії.

Оцінка Франком ідей Бачинського актуальна, конструктивна, дає сучасникам правильні орієнтири в час різночитань та псевдоінтерпретацій національної ідеї. Сучасна ідеологія позначена неуттвом і політичною тенденційністю, яку засудив Іван Франко. Багато спроб означити сучасні тенденції й напрямки зазнають краху, оскільки не наповнені конкретикою соціального зокрема щодо економічної бази. Ідеї ж зазнають краху, якщо протиставлені економічним інтересам народу. Прикладом є національно-демократичний рух, криза якого виявляється відсутністю конкретних результатів у будь-якій із соціальних сфер, «дрейфуванням» від ідеї до ідеї, тимчасовим конформізмом з найширшим спектром і різноманітним конгломератом політикуму [2].

Аналіз ідеологічної спадщини Франка в галузі національної ідеї, критика статті соціал-демократа Бачинського зокрема, актуальна в час наявності ознак кризи національної ідеї. Важке матеріальне становище більшості, соціальна несправедливість, деградація виробничих і соціально-освітніх структур, кадрова ретроградність, явна й прихована діяльність деструктивних сил — причина соціалізації мислення суспільства. Послаблення національного вектора ідеології викликано також і тим, що завершився процес маргіналізації інтелігенції як її творця. Відчуження, протистояння народу й влади перейшло за межі, загрожує стихійною некерованістю в умовах браку консолідувальної суспільство ідеї.

Відсутність конкретних знань про перипетії політичної боротьби національної й соціалістичної ідеї унеможливило врахування досвіду її поразок сьогодні. Ідеї народжують, відкидаються чи схвалюють на догоду розпропагованому суспільному абсолюту. Це породжує суспільний нігілізм. Потрібен, отже, ґрунтовний аналіз вітчизняного інтелектуального досвіду в галузі політики, економіки, ідеології. Говорячи про демагогію, аморальність, цинізм політикуму, що поганьблює Україну в очах усього світу, слід протиставити цьому явищу вітчизняний досвід чесності, науковості мислення і адекватності поведінки, моральну відповідальність, відсутність деіагогії, політичного авантюризму, розумний конструктивізм.

Праця І.Франка «Ukraina irredenta» належить до тих, що не тільки закладають фундаментальні вектори суспільного мислення, але й традиції чесного політикуму, спонукають вивчати вітчизняний ідейно-політичний досвід, врахувати його в державотворенні, зміцнювати суспільні позиції національної ідеї, забезпечити тривалість її функціонування, послідовність цілей і завдань, орієнтацію на конструктивний розвиток, спрямування зусиль на суспільний добробут. Це актуалізує потребу вивчення статті Франка «Ukraina irredenta», як і однойменної праці Бачинського, котра викликала її появу — цих зразків української політичної спадщини. Вачимо Франка як видатного політика, стратегія мислення якого спрямована поза межі можливого в той час, на утвердження думки про самостійну державу як гарант соціального захисту народу.

Невідомо, чи змінилися б переконався Бачинського. Він загинув у підрадянській Україні, куди імігрував і для ідеології якої докладався. Спадщина його знищена, зокрема й у час руйнування військами Брусилова набутоків західноукраїнської культури, наслідки якого до сьогодні не вивчені й не оприєвнені, як зокрема зангачав С.Єфремов. Вчинок Бачинського, який задля сумнівного становища українського політика, праці на національній ниві покинув улаштоване життя представника тогочасної еліти, заслуговує уваги й поваги на тлі сучасного антинаціонального псевдополітикуму. Вивчення статті І. Франка «Ukraina irredenta» — один із засобів перетворення суспільства з інертної маси, об'єкту впливу спекулятивних демагогічних гасел, у мислячу, свідому свого становища націю.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арендт Ганна. Становище людини. — Львів: Кальварія, 1999. — 289 с.
2. Бахтєєв Б. Націонал-демократія: криза без кінця? //Сучасність. — 2002. — № 4. — С.63 — 83.
3. Бачинський Ю. Ukraina irredenta. — К.: Факел, 200. — С. 43-61.
4. Винниченко В. Відродження нації. — Київ-Відень, 1920. — Ч. 1-2. — С.29.
5. Дзюба Іван. Україна і світ // Україна: Наука і культура. — 1991. — С. 6 — 22
6. Ле Бон Густав. Психологія соціалізму. - Харків, 1997. — 403 с
7. Франк С.Л. «De profundis"// Вехи. Из глубины. — М.: Правда. 1991. — С. 478-499.
8. Франко І. Поза межами можливого // Вивід прав України. — Львів, 1991. — С. 71 — 78
9. Франко І. Ukraina irredenta // Вивід прав України. — Львів, 1991. — С. 59 - 70

Леся ВАШКІВ, доцент (Тернопіль)

ВОЛОДИМИР ГНАТЮК І ХВЕДІР ВОВК: ЕПІСТОЛЯРНИЙ ДІАЛОГ

У першому томі «Енциклопедії українознавства» за редакцією В.Кубійовича про Володимира Гнатюка поміж іншим сказано: «стояв у зв'язках із усім українським науковим і літературним світом» [2; 390].

Серед розмаїття ж імен та постатей, що становили коло епістолярного спілкування вченого, виокремлюється постать професора Хведора Вовка. Саме з іменами Хв.Вовка, В.Гнатюка та І.Франка асоціюється в українській науці перехід від видання випадково зібраних матеріалів до «всебічного, планомірного етнографічного дослідження україн-